

סדר עדיפויות דתי

(תשובה לתגובה)

חוששני שחמתו של הרב שמואל ברוך גנוט הביאה אותו לכלל טעות. אילו היה קורא את דברי בדויקנות, לא היה מפרש אותם שלא כהלכה, ולא היה מוצא בהם פגם או זלזול ברבנים. ואשיב לגופו של עניין, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

א. תגובה לאירועים מזדמנים

אני מתקשה לראות מי יכול לחלוק על העובדה שהמאבקים הדתיים שלנו אינם נעשים לפי תכנית פעולה מסודרת וסדרי עדיפות ברורים. אין במציאות מוסד מסודר המתכנס ומארגן את חיינו, מפיך ומביים את אשר יקרה בהתאם לסולם ערכים מובנה. בדרך כלל אנחנו מגיבים לדברים מזדמנים: התקשורת מעלה נושאים, מצטטת פסקים שוליים, או שגורמים מלמטה מציפים נושאים שונים. זה טבעו של עולם; זה לא בידינו, ולא צריך לעשות אידיאליזציה של המציאות; קשה לראות כיצד יכול להיות אחרת.

הרב גנוט עצמו מודה שהרבנים אינם יוזמים את האירועים ואת הפעילויות שבהם הם משתתפים, אלא מצטרפים בדרך כלל לזימתם של אחרים. הוא מספר על עסקני קופת צדקה שפנו אל הרב אלישיב, על גורמים שונים שפנו לרב חיים קנייבסקי, והרבנים בחנו את העניין היטב והחליטו לחתום. הרב גנוט מודה שאירועי כביש בר-אילן היו יוזמה של "קוואקים" מן השטח, שהחליטו שחילול השבת הוא הדבר החשוב ביותר עכשיו ופתחו במאבק כולל, והרבנים נאלצו להגיב ליוזמה הזאת, לחיוב או לשלילה.

הוא אשר טענתו: חתימת הרבנים היא אמת וכל מה שאמרו נכון, ישר וצודק. קופת צדקה היא דבר טוב מאוד, אולם הנושא עלה על ידי המציאות או על ידי עסקנים שונים. יש גורמים יהודיים להעלות נושא שקרוב אל לבם ביעילות ולתת לו את הדחיפות הראויה, ומנגד יש נושאים חשובים שלא נמצא להם דורש והם לא יזכו לתגובה הולמת. זה לא עושה את דברי הרבנים פחות נכונים, זה רק אומר, שמן הסדר המקרי שבו הופיעו הדברים לא ניתן להפיק סולם ערכים ברור.

דוגמה לדבר: זק"א ו"הצלה" הן שתי אגודות חרדיות, שרבנים חשובים תומכים בהם. הראשונה ידועה ומפורסמת מקצה העולם ועד קצהו ועל השנייה איש לא שמע. האם זה אומר שזק"א חשובה בעיני הרבנים יותר? שהמשבצת של המתים היא עניין של דתיים יותר מן המשבצת של החיים? ההבדל ביניהן הוא שבראש זק"א עומד יהודה משי-זהב, "קוואק" מוכשר וידוע, ובראש "הצלה" לא. יפה עשה משי-זהב שהפנה את מרצו לתועלת החברה, אולם אין זה עושה את האגודה שלו לדבר החשוב ביותר בעולם. לטעמי, "הצלה" עדיפה עשרת מונים.

עוד דוגמה: התורה היא אחת, אבל יש מועצות לאגודה, יש מועצות לדגל, ויש מועצת חכמים לש"ס. השמועה אומרת שכל אחד מן הגופים הציג לאחרונה תנאי אחר לתמיכה בממשלה: תמיכה בביה"ח לניאדו שבמשבר, כסף לת"תים או הגדלת הקצבאות. האם יש כאן מחלוקת בהלכה בין הרבנים ושאלה עקרונית על סדר העדיפויות הדתי, או שיש לזה קשר למעשי המפלגות

שבהן הם תומכים? הרי הרב איננו כל יכול; בדרך כלל הוא זקוק לארגון, לעוזרים שיביאו לו את האינפורמציה, שיקשרו אותו עם מי שדרוש, וצריך הרבה תמימות או היתממות כדי להחיל על המזכירים והשמשים את הילת הרב, ולקדש כל מה שעושה המערכת, שכולנו מודעים למגבלותיה.

הוא הדין ביזמת "הקוד המוסרי": כתבתי שרבנים חשובים חתומים עליו (וראוי שהרב גנוט לא יטעה בהבנת דבריי, כאילו שהרמ"ש קליין הוא קוזאק חלילה), וטענתי שאפשר שהייתה זו תגובה ליזמה מן השטח. זה לא עושה את הדברים פחות נכונים, אבל זה אומר שאיסורי הקוד הזה מתאימים למגזר מסוים ולשעה מסוימת והם לא מוחלטים וכלל-ישראליים. כל רב, גם אם הוא חשוב פחות, צריך לבחון את הדברים במקומו ולשקול שכר מצווה כנגד הפסדה. זה אומר שיש נושאים חשובים שאיש מן העסקנים הדתיים לא העלה. למשל, אנו נאבקים על עצמות ואיננו עושים די לקדושת החיים. שפיכות הדמים בארץ גדלה באופן מבהיל, רצח נעשה עניין של יום יום, גם רצחנות מכוונת וגם הריגה בלא כוונה מפורשת, כשליפת סכינים בכל תגרה בבית הספר, או כפי שהדבר קורה בתאונות דרכים. על זה אומרת התורה במפורש שהדם השפוך מחניף את הארץ (במדבר לה, לג) ועלול להביא עלינו גלות (אבות ה, ט), ואנחנו יושבים ומחשים. לא נטלנו על עצמנו את המלחמה נגד תופעת האלימות בחברה, לא הסברה וחינוך לרומם את הציבור, לא באמצעות חקיקה, זה פשוט לא ענייננו. האם אפשר ללמוד מאדישותנו שהרבנים סבורים שנושא זה חסר חשיבות?

ב. סולם הערכים הציוני-דתי

שאלת סולם הערכים וסדר העדיפויות הן לא בעיה של הציבור החרדי בלבד; הדברים השתבשו גם אצלנו. הציונות הדתית הציבה שלושה ערכים מרכזיים: תורה, עם ישראל וארץ ישראל. היא עסקה הרבה במכלול הנושאים הללו ויצרה עולם שלם של תורה, התיישבות, חינוך וחסד. אולם משום שכבר שנות דור ארץ ישראל "בוערת", גדלו בנינו וחניכינו כל ימיהם כאשר העניין של הארץ עומד במרכז, ונצרבת בתודעתם כאילו הוא בראש הסולם. העדפת ערך זה על האחרים עלולה להטעות מבחינה רעיונית וחינוכית; היא מעוותת את הפרופורציות, וככל עיוות היא מאיימת להפוך את כל תורתנו לקריקטורה.

לא צריך ללכת רחוק; השבר הרעיוני שגרמה ההתנתקות הוא כנראה תולדה של הדברים. האם קרה בהתנתקות דבר בלתי צפוי היכול לגרום לספקות עמוקים ולהתערערות כל סולם הערכים שלנו? לא! המבוגרים בינינו ראו את השואה ואת תקומת המדינה, הם יודעים להבחין בין עיקר לטפל, ולמרות אסון ההתנתקות אין להם ספק בגודל הישגי המדינה. המבוגרים פחות זוכרים את מצב היהדות הדתית לפני מלחמת ששת הימים; הם בחרו ללכת צעד אחד לפני המחנה, וידעו שיש לעשות חריש רוחני עמוק בלב העם בטרם יקבל את ההתיישבות שלנו. גם אלה ידעו מלכתחילה שהדברים עלולים לקרות באופן זה, והצלחתו של שרון למשוך מתחת רגלינו את המחנה הימני ולהשאיר אותנו לבד, לא הייתה בעבורם הפתעה גדולה. אבל הצעירים שבתוכנו נולדו לתוך המציאות הנוכחית; לא כולם הפנימו את מורכבות הרעיון, יש כאלה שטוו בדמיונם חוטי שווא, שארץ ישראל היא ערך העומד לעצמו, מצב העם ורצונו אינם חשובים, ולפתע גילו שהמלך שיצרו - עירום.

יש לנו "קוזאקים" משלנו למכביר, אנשים וגופים רצים ועושים מעשים והרבנים מגיבים למעשיהם, מקבלים או דוחים. מישהו הקים מאחז, מי יגיד שלא? זה לא ארץ ישראל! אבל

האם זה אומר שלא היה מקום מלכתחילה לתכנית התיישבותית מסודרת שיש לה יכולת קיום!! המאבק שלנו בהתנתקות הובל על ידי כל מיני מטות שכל אחד משך לכיוון אחר והשתמש בסיסמאות אחרות. נוצרו אין סוף שאלות ביחס לגבולות המאבק, חסימת כבישים, עלייה לגגות וכיוצא בזה. הרבנים נתבעו להגיב לכך, אולם מי אומר שהיו מסכימים מלכתחילה למה שקיבלו בדיעבד?

הרב גנוט שואל היכן היה סדר העדיפויות ביחס לקרן "מאמין וזורע", ומתפרץ בזה לדלת פתוחה. כבר עסקתי בשאלה זו בבמות שונות, ושילמתי מחיר לא קטן על כך. אומר בקצרה: אכן, לא יתכן שהציבור שלנו יתגייס בעצמה כזו לתמיכה במתיישיבי גוש קטיף ולא יעשה אותו דבר, באותה התעוררות והתלהבות, למסכני החברה הישראלית. חד-צדדיות כזו מעמידה את הפירמידה שלנו על חודה ומראה שדברינו ביחס לעם ישראל הם צפצוף הזרזר, מן השפה ולחוץ. ועכשיו אחרי ההתנתקות באו התסכול, החרמות והשנאה - תופעות מעוותות ומידות רעות של קוזאקים אמיתיים שלא קיבלו את הדרכתם של גדולי תורה.

הבלבול בסדרי העדיפויות לא נשאר רק אצל צעירים; המאבק בעל המסרים הסותרים בהתנתקות חזר אחריה ופגע בנו כבומרנג, מעמיק את חילוקי הדעות והפירוד בתוכנו. הציונות הדתית הגיעה למצב שאינה מסוגלת להתכנס יחד ולחשוב חשיבה אסטרטגית. לא נוכל להתמודד עם בעיות בלי לראות את המציאות היטב, להכיר את העובדות, להעריך נכונה, להציב מטרות ולהציג אלטרנטיבות. המאבק האחרון הוכיח שחסרים לנו כלים כאלה ואנו מעדיפים לשגות באשליות. להוותנו נראה שבזמן קצר אנו עלולים למצוא את עצמנו במאבק נוסף מפולגים ומייצרים אותו סוג של מאבק בתנאים קשים יותר, באופן מקוטב ומוקצן, ואז נגיע חלילה לתוצאות חמורות יותר.

ג. כבוד החיים או כבוד המתים?

שאלת סדרי העדיפויות באה לידי ביטוי ביחסנו לחילול קברים. כולנו מצויים בכבוד המת, אבל לפתע מישהו החליט שזה הזמן לפתוח במלחמה על כך. אני בטוח שריתחא דאורייתא היא שמפעילה את אנשי 'אתרא קדישא', אולם יש גם מניפולציות של תורה. ברמת הגולן נסלל כביש, ואנשי 'אתרא קדישא' הופיעו בנוב וביקשו להרעיש את כל העולם על חילול קברים ועצמות: הנה בית קברות יהודי! השטח היה מכוסה "בולדרים", סלעים גולניים מצויים, והם אמרו לי: "מצבות". הצביעו על העצמות שנחשפו בתעלה, הן היו גדולות, עצמות פרה. אמנם נוב היא יישוב יהודי מתקופת התלמוד, אולם לא במפלס שעליו מדובר. במקרה זה הם השתכנעו והלכו. בקטע אחר של הכביש נמצא קבר. קראתי לשמריה גוטמן ז"ל שחפר אז בגמלא, והוא הראה לי שמדובר בקבר פגאני לפי סימנים שונים: קבר בודד, אוכלוסיית האזור באותו זמן הייתה נכרית, הקבר פנה למזרח, וכיוצא בזה תופעות של נכרים האופייניות לרוב הקברים הנמצאים בארץ. אף על פי כן אנשי 'אתרא קדישא' התעקשו, ובגללם שונה תוואי הכביש בהוצאה ניכרת, ולכביש נוסף עיקול שפוגם בבטיחות הנסיעה. האם זו הלכה?

הרב גנוט אומר שזו דמגוגיה לשאל: "מה קודם, הקמת בית חולים ופרנסת עניים או קבורת עצמות?". אני משער שאילו היה הדבר מוטל על התקציב המשפחתי שלנו זו לא הייתה דמגוגיה והיינו מחפשים צדדים לקולא; עכשיו שמדובר בתקציב הלאומי זה לא ענייננו. אנחנו אחראים רק לקברים, ומישהו אחר ידאג לצורכי הציבור. אולם לדעתי לשאלות אלה יש מקום לגיטימי על פי דברי הפוסקים (ראה מאמרי "כבוד החיים או כבוד המתים:", "יתחומין" כ), וחשוב שייערך

על כך דיון אמיתי.

החשיבות שהעניקה התורה לקבורת המת היא הביטוי החזק ביותר דווקא לכבוד שהיא נותנת לאדם החי, שבגללו חייבה גם בכבוד המת וראתה בו גמילות חסד עם החיים והמתים (ברכות כ, א: "מת מצוה - והוא כבוד הבריות, ודוחה דבר תורה").

כמו כל מצווה אחרת קבורה אינה חייבת להתבצע "בכל מחיר". לפי המסורת, מנע מהר"ם מרוטנברג מאנשי קהילתו לפדותו ביותר משוויו (ים של שלמה, גיטין פרק ד סי' ו), ומשום כך נשארה גווייתו בשבי ללא קבורה שבע שנים. ממשלות ישראל הפריזו בעניין זה הרבה מעבר למידה, לא מעט משום שהוטעו על ידי גורמים דתיים שהציגו בפני הציבור תפיסה דתית שגויה. שנינו (מסכת שמחות יא, ו): "ומעבירין את המת מלפני הכלה, מפני שכבוד החיים קודם לכבוד המתים". והוסיף הרמב"ן (תורת האדם, הובא גם בבית יוסף, יו"ד סי' שס), שהקדימה איננה רק בזמן, כשפגעו זה בזה, אלא גם כאשר אי אפשר לקיים את שניהם וצריך לבחור בין זה לזה, הכלה קודמת. שמע מינה מהך מתניתא בהדיא דהכנסת כלה לחופה קודמת להוצאתו של מת... אם אין פרנסה לא לזה ולא לזה מקדימין בית המשתה, שכבוד החיים קודם. צורכי החיים קודמים לצורכי המת:

"קבר המזיק את הרבים - מותר לפנותו, פינהו - מקומו טהור, ואסור בהנאה"

(בקבר בניין, אבל בקבר שבקרקע מותר גם בהנאה, עיי' שו"ע יו"ד שסד, ה, וש"ך שם). ולכן אם קבר המת מפריע לצורכי הרבים, הקבר נדחה מפני החיים ומפנים אותו למענם, אף שנקבר במקום ברשות ולא הפריע לאיש (סנהדרין מז, ב).

הש"ך ניסח את הדברים באופן חד וקצר (יו"ד סי' שס ס"ק א):

לעולם מצוות החיים קודמת למצוות המתים.

ומרן הרב (שו"ת דעת כהן סי' ריב) סיכם באופן ממצה:

ויש לנו בעוה"ר טיפול רב ודאגה גדולה בדבר החיים, לסעדם ולרחמם, ובוודאי שלכל דבר ענייני החיים קודמים (עיי' ש"ך יו"ד סי' ש"ס סק"א). וכבר תיקנו חכמים זיכרון טוב לרבן גמליאל, שביטל את ההוצאה היתירה של הוצאת המתים, כמבואר במסכת כתובות (ח, ב), ותניא במס' שמחות (פרק ט) שהמרבה כלים על המת עובר משום בל תשחית... וכלל הדבר שדרכם של ישראל היא, שלא להרבות הוצאות על כבוד המדומה של המתים, ומשתדלים חלף זה להרבות בצדקה עם החיים.

